

ПРО ЗАТОПЛЕНІ СЕЛА В ПОЛЬСЬКІЙ ЕТНОЛОГІЇ

Ірина Коваль-Фучило

Godyń M. Opowieść o utraconej wsi Maniowy. Studium z antropologii pamięci / Maria Godyń. — Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 2015. — 168 s. — (Monografie Komisji Etnograficznej, t. 1).

У Польщі 2010 року в Інституті археології і етнології Польської академії наук Марія Годинь захистила докторську дисертацію «Територіальна і культурна відокремленість у пам'яті жителів переселених карпатських регіонів (Маньови, Ключковці, Безіду-Ноу)» (*Odrębność terytorialna i kulturowa w pamięci mieszkańców przesiedlonych społeczności karpackich (Maniowy, Kluszkowce, Bóźdójfalu)*). Це порівняльна студія про переселені із зони затоплення румунське та польські села. Згодом дослідниця продовжила свою роботу, зосередившись на одному селі — Маньови (Малопольське воєводство, гміна Чорштин на півдні Польщі). У 1970—1990 роках село було повністю пере-

селене у зв'язку з будівництвом Чорштинського водосховища на річці Дунаєць. Авторка видала книгу, присвячену переселеному селу: «Оповідь про втрачене село Маньови. Студія з антропології пам'яті» [5]. Короткий виклад дослідження було опубліковано раніше, 2011 року [4].

Рецензоване видання виконане в руслі студій над колективною пам'яттю, що їх уже майже три десятиліття провадять учені, зокрема й польські, — антропологи, історики, соціологи, фольклористи, психологи. Матеріалом книги стали польові записи авторки, зібрані за допомогою методу включеного спостереження в с. Маньови, а також архівні матеріали, які дослідниця опрацювала переважно в Архіві Музею Татшанського в Закопаному, Архіві Інституту етнології й культурної антропології Університету Ягеллонського, Архіві Гідропроєкту та ін. [див.: 5, s. 161—165].

Видання складається з таких основних частин: вступ, п'ять розділів, висновки, бібліографія, перелік архівних джерел, список ілюстрацій. У вступі пані Марія виклала основні дослідницькі засади, що сформували пропонувану студію. Насамперед предметом аналізу є суспільно-культурний феномен пам'яті, яка має властивість зберігати інформацію. Водночас тут важливо, що на це збереження впливає взаємодія між самими людьми, яка полягає в актах згадування. «У такий спосіб виявляється зміст пам'яті індивідуальної і поширюється в суспільстві» [5, s. 7—8]. Тобто численні акти спілкування між переселеними особами про спільно пережиту подію сформували певну колективну її візію. Другим засадничим моментом для опису події є простір [4, s. 8]. Ідеться про простір колишнього села. Ця категорія зазнає змін унаслідок впливу часу і

пам'яті, які поступово надають цьому уявному просторові різних, часто уявних характеристик. Їхня пов'язаність, взаємопроникність стала інструментом для розгляду «феномену пам'яті про втрачене місце» [5, s. 8]. Особлива увага зосереджена на минулому й сучасному сприйнятті й трактуванні оповідачами суспільно-культурного простору. Останній авторка поділяє на світський і сакральний.

Мета рецензованої книги — на підставі зібраних спогадів створити «карту» втраченого простору села, з'ясувати процес творення своєї історії мешканцями переселеного села Маньови, виділення особливо важливих місць, персонажів, подій; осмислити етапи адаптації людей на переселеному місці. «Задумом такого аналізу простору, його поціновування і пам'яті про нього була реінтерпретація територіальної ідентичності досліджуваної громади у зв'язку людина — простір — пам'ять» [5, s. 9]. Основні польові дослідження тривали у 2006–2007 роках, інформантами стали близько 120 осіб.

У першому розділі «Методологія дослідження» з'ясовано предмет і методи роботи, описано основні дослідницькі поняття, методику польової роботи. Так, подію примусового переселення Марія Годинь аналізує в руслі трактування травми, запропонованого Пьотром Штомпкою (Piotr Sztompka), як дезорганізацію, дислокацію, вихід зі стану рівноваги [6, s. 69]. Водночас це положення авторка розглядає в сенсі не психологічному, а соціальному, індивідуальні оповіді респондентів спільно творять соціальну пам'ять групи [5, s. 16].

Основними дослідницькими поняттями є місце, простір, батьківщина, колективна пам'ять. Місце, на противагу простору, є знайомою, окресленою територією з позитивними чи/і негативними атрибутами, почуттям пов'язаності, ідентифікації, споминами [5, s. 19]. У дослідженні йдеться про втрачене місце не в значенні топографічному, а як символічний об'єкт нашої пам'яті, так зване місце пам'яті. Поняття «батьківщина» у значенні спадок, маєток, успадкований від батька, важливе в контексті аналізу втраченої землі, а також у кон-

тексті втрати господарства й господарювання, культурної, матеріальної, звичаєвої втрати [5, s. 24–25]. Колективна пам'ять виявляється у спогадах, допускає відхід від історичної правди, містить елементи міфологізування, часово-хронологічної неузгодженості, у ній історичні постаті й події постають позбавленими величності, поступаючись емоційно насиченій розповіді.

Розділ другий «Село Маньови» розповідає про основні етапи історії села. Цей населений пункт розташований у гміні Чорштин у Новотарському повіті в Польських Карпатах, на межі трьох етнографічних регіонів: Підгаля, Спіш, Пеніни. Початок історії поселення датують XIV ст. Від 60-х рр. XX ст. в селі запроваджено заборону на будівництво нових житлових об'єктів. Упродовж 1990-х років село було остаточно перенесене на нове місце. Унаслідок цього змінилося господарське життя мешканців, які на 90 % утримували себе роботою на землі. Після зміни місця поселення тільки третина села зберегла цю тенденцію, а решта мала стати туристичною базою [5, s. 51]. Сьогодні переселене село налічує близько двох тисяч осіб, майже всі вони мають досвід примусової зміни місця проживання.

У третьому розділі «Земля, батьківщина. “Земля є така, що місця не вилежить і може стати у пригоді”» з'ясовано, що основним вихідним пунктом розмов про переселення у випадку Маньов є земля. Це зумовлено тим, що майже для всіх мешканців земля була єдиним або одним з найважливіших засобів до існування. Саме тому земля є «первинним елементом функціонування родини і села» [5, s. 56]. Працю на землі дотепер трактують як моральний обов'язок. На питання про гіпотетичну можливість продати землю респонденти реагують не схвально, оскільки актуальними є уявлення про те, що земля має переходити у спадок дітям. Авторка доходить висновку, що підставами для високого поціновування землі є її властивості бути джерелом існування, її тривалість і незмінність, можливість бути переданою у спадок [5, s. 77]. Увесь комплекс

традиційних уявлень про землю поглиблює відчуття втрати внаслідок переселення. Ця особливість характерна і для українських оповідей про примусове переселення із зони затоплення [2].

Четвертий розділ «Переселення. “То був примус, прошу пана”» присвячений образу події, яку можна назвати великою зміною. Ця подія стала джерелом спільних переживань і уявлень. Тут респонденти виокремлюють такі тематичні домінанти: хронологічно переселення важко означити, оскільки чутки про затоплення побували ще до війни, а остаточне переселення в кожного відбулося по-іншому; інформанти скаржаться, що не мали чіткого уявлення про причини побудови греблі, тому своє поневіряння через будівництво ГЕС вони вважають невиправданим, трактуючи свою втрату вище від суспільної користі; водночас селяни тривалий час жили з почуттям тривоги за своє майбутнє, що спричинило недовіру до державної політики щодо переселення. Спільною у спогадах є тенденція до ідеалізації втраченого простору і загострення уваги на будівництві нового дому, зокрема на взаємодопомозі та боротьбі задля здобуття будівельних матеріалів.

Семантичний аналіз старої й нової хати, зміни ціннісних критеріїв для характеристики предметів і обладнання, суспільного й сакрального простору села здійснено в п'ятому розділі рецензованої книги «Простір, місце, пам'ять. “Кажуть, де чоловік народився, туди його й тягне. До свого гнізда”». Увесь простір рідного села, а згодом «замінного місця», як названо в

офіційній документації виділену для переселенців територію, можна умовно поділити на три основні частини: приватна, спільна і сакральна. Це, так би мовити, конструкти індивідуальної та колективної пам'яті, які є підставою для суспільної ідентифікації. У випадку мешканців затопленого села — це почуття винятковості внаслідок їхньої особливої історії. Втрата батьківської чи власної оселі й побудова нової хати описана інформантами крізь призму архаїчних уявлень про дім як споруду [1]. Предмети із втраченого села на новому місці набувають нових рис: вони перестають бути лише побутовою річчю і набувають нових значень, стають носіями змісту історії переселення [5, s. 77]. Типовим мотивом оповідей про переселення є твердження, що «те село було кращим» [2; 5, s. 120–122]. На новому місці не можна відновити колишнє сусідство, особливості громадського життя. Неабияким трепетом і почуттям незворотної втрати овіяні спогади про знищений костел [5, s. 130], а розповіді про перенесення кладовища містять вербалізацію містичних уявлень про потойбічне життя [5, s. 134]. Авторка підсумовує, що «наявність минулого виражається в колективній пам'яті, у спогадах про зв'язок, а також на рівні символіки, якою наділяють простір і предмети» [5, s. 136].

Загалом рецензоване видання справляє позитивне враження про здійснену авторкою роботу. Воно дає досить різностороннє уявлення про особливості переселення старого польського села Маньови на нове місце внаслідок затоплення його території. Описана подія є травматичним досвідом її учасників.

1. Коваль-Фучило І. Концепт дому в оповідах про примусове переселення // *Łemkowie, Wojkowie, Rusini: historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. – Słupsk, 2016. – Т. 6. – С. 147–158.

2. Коваль-Фучило І. Осмислення примусового переселення із зони затоплення Дністровським водосховищем (за матеріалами усноісторичних нарративів) // *Слов'янський світ*. – 2014. – Вип. 13. – С. 215–231.

3. Ханенко-Фрізен Н. У пошуках суб'єкта: усна історія у плюральному світі / Н. Ханенко-Фрізен // *У пошуках власного голосу: усна істо-*

рія як теорія, метод і джерело. – Харків, 2010. – С. 11–24.

4. *Godyń M. Człowiek – przestrzeń – pamięć. Identyfikacja terytorialna przesiedlonej społeczności wsi Maniowy w perspektywie badań etnologicznych* // *Analecta. Archaeologica. Ressorviesia. Vol. 6. Przestrzeń – Władza – Religia*. – Rzeszów, 2011. – С. 201–236.

5. *Godyń M. Opowieść o utraconej wsi Maniowy. Studium z antropologii pamięci*. – Kraków, 2015. – 168 s.

6. *Sztompka P. Trauma wielkiej zmiany: społeczne i kulturowe koszty transformacji*. – Warszawa, 2000.